

1.01 izvorni znanstveni članek

UDK 712.2(497 Brdo):71
prejeto: 30. 12. 2003**Alenka Kolšek**

mag. umetnostne zgodovine, krajinska arhitektka, konservatorska svetovalka
pri Zavodu za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Glavni trg 1, SI-3000 Celje
alenka.kolsek@siol.net

Razsvetljenska krajina Žige Zoisa na Brdu

IZVLEČEK

Prispevek obravnava začetke oblikovane krajine za časa Žige barona Zoisa pl. Edelsteina in njegovega brata Karla v osemdesetih in devetdesetih letih 18. stoletja. Besedilo razčlenjuje ukvarjanje Žige Zoisa z vrtno umetnostjo in krajinskimi izboljšavami posesti. Raziskuje zglede, ki so ga vodili v razmišljanju o krajini in vrtovih. Nekatere nove razsežnosti vrtno zgodovine Brda odpira dodatna preučitev Zoisove korespondence, knjižnice in ostalih arhivskih virov, še posebej zemljevida brdske posesti iz leta 1797. V zaključku komentira kasnejše delne spremembe krajinske kompozicije v 19. stoletju ter v času Pavla Karađorđevića pred drugo svetovno vojno, doda pa še pogled na bodoče urejanje Brda.

KLJUČNE BESEDE

razsvetljenje, oblikovana krajina, vrtna arhitektura, vrtna umetnost, krajinski vrt

SUMMARY

THE ENLIGHTENMENT LANDSCAPE OF ŽIGA ZOIS AT BRDO

The contribution deals with the beginnings of designed landscape during the time of Žiga baron Zois titled Edelstein and his brother Karel in the 80-ties and 90-ties of the 18th century. The text analyses the engagement of Žiga Zois in garden art and in landscape improvements of the landed property. It researches examples that lead Zois to ruminate on landscape and gardens. Additional studying of Zois' correspondence, his library and other archival sources, particularly the map of the Brdo property from 1797, is opening some new dimensions regarding the garden history of Brdo. In the conclusion, the author comments on later partial changes of landscape composition in the 19th century and in the time of Pavel Karađorđević before World War II, and adds a view upon future arranging of Brdo.

KEY WORDS

Enlightenment, designed landscape, garden architecture, garden art, landscape garden

Uvod

Zgodovinsko vrednost krajinskega območja Brda in parka, ki obdaja dvorec, potrjuje njegov današnji spomeniški položaj, ki ga uvršča med naše najpomembnejše kulturne spomenike s področja vrtno arhitekture. Dosedanja besedila o brdskem parku so prikazovala njegov razvoj po eni strani v kontekstu botanične dejavnosti in dosežkov Žigovega brata Karla Filipa Evgena barona Zoisa v drugi polovici 18. stoletja, po drugi strani so razčlenjevala oblikovanje parka v neposredni bližini dvorca na podlagi franciscanske katastrske situacije in jo interpretirala kot baročno zasnovo, naštevala in opisovala pa tudi številne spremembe, ki so se dogajale na širšem območju obsežnega brdskega kompleksa v obdobju med obema vojnoma ter po drugi svetovni vojni vse do danes, ko je Brdo prizorišče protokolarnega dogajanja naše države.

Neraziskani pa so večinoma ostali vrtnoarhitekturni začetki Brda, njihov pomen in idejne osnove v okviru sočasne vrtno ustvarjalnosti ter kulturnih zgledov, ki so omogočili njihov razvoj, kar skuša prispevek osvetliti v nadaljevanju ter na podlagi novih ugotovitev postaviti nekatere dosedanje trditve o oblikovni zasnovi Brda na strokovno drugačna izhodišča.

Zgledi za nastanek oblikovane krajine na Brdu

Po letu 1776, ko je postal lastnik razsežne brdske posesti Žiga baron Zois pl. Edelstein, je začel nastajati novi prostorski izraz brdske krajine. Pojem krajina kot najširša opredelitev oblikovanega prostora neke posesti, ki se je v 18. stoletju prostorsko in pojmovno poistovetila s krajinskim vrtom, krajinskim parkom. Zaobjema prostorsko razsežno območje gosposke posesti, ki je "izboljšana" ali celo hoteno preoblikovana po pravilih tedanjih teoretikov vrtno umetnosti in prvih poklicnih "krajinskih vrtnarjev"; vlogo slednjih so pogosto prevzeli sami lastniki posesti, t. i. "krajinski diletanti". Zgled so bile klasične, arkadijske scene in arhitektura, ki so jih upodabljali krajinski slikarji 17. in 18. stoletja in njihove idealizirane naravne ali agrarne scenerije, polne sentimentalnih občutij. Nove vrednote so spodbujale tudi izkušnje "vélikega potovanja – grand tour" v tuje in eksotične dežele.

S preureditvijo agrarnega posestva ob koncu 18. stoletja je bila v časovnem obdobju dobrih dvajsetih let zastavljena ideja urejanja tega prostora, ki je odsevala vrednote razsvetljenskega gospodarjenja, vendar z zavedanjem o naravi kot naravoslovni vrednoti ter krajini kot obliki njenega umetniškega izraza. Ureditvena načela pod vplivom evropskega krajinskega vrta in njegovih oblikovnih smeri, ki jih je na Brdu s pomočjo svojega

brata Karla, pa tudi upravitelja posesti Martina Urbančiča, začel uveljavljati Žiga Zois, so imela daljnosežen vpliv na urejanje brdskega območja vse do današnjega časa.

Krajinski prostor dvorca Brdo leži na dvignjenem robu ravnice med goratim alpskim masivom Storžiča na severu in odprto dolinsko planjavo z oddaljenim hribovitim zaslonom na jugozahodu. Že z ureditvijo treh ribnikov na potoku Vršek konec 15. stoletja v času Jurija pl. Egkha-Hungerspacha ter s postavitvijo osrednje utrjene grajske stavbe na markantno lokacijo pred slikovitim goratim prizoriščem v začetku 16. stoletja je Brdo dobilo predispozicije, da so se ob koncu 18. stoletja na njem uresničile nekatere "krajinske izboljšave"¹ ruralne posesti s prviniami krajinskega vrta oziroma oblikovane krajine.

Ta je v Evropi v drugi polovici 18. stoletja postala izrazita družbena vrednota na podlagi novega občutja narave, kot nasprotje njeni dotedanji baročni arhitekturni transformaciji. Čeprav je avstrijske dežele, zlasti Kranjsko in Štajersko, močno zaznamoval barok v vseh umetniških sferah, se je v zadnji četrtini 18. stoletja, z razsvetljenskimi idejami, razvojem botanične znanosti, naprednimi cesarskimi reformami kmetijstva, s potovanji in razvojem trgovine, tudi s političnimi spremembami pred in po francoski revoluciji, spremenil pogled na urejanje zemljiških posesti. Pod vplivom krajinskega slikarstva, literarnih in filozofskih besedil, ki so enačila vrtno umetnost s slikarsko, je nastopilo tudi novo gibanje v vrtni arhitekturi. Naše dežele so upoštevale predvsem modne tokove z Dunaja in njegove okolice, na katere je izdatno vplivala Francija druge polovice stoletja in tamkajšnja moda krajinskega vrta, privzeta iz Anglije. Razvijala se je v različnih prehodnih stopnjah med tradicionalno formalno kompozicijo in prihajajočimi naturalističnimi, slikovitimi ter romantično-sentimentalnimi ureditvami.

V plemiških krogih tistega časa na našem ozemlju najdemo nekaj posesti, katerih kulturni in prostorski izraz kažeta novega duha. Med njimi je tudi Brdo, ki je bilo fevdalna posest v lasti rodbine Zois od leta 1743. Že Michelangelo Zois, veletrgovec, zemljiški posestnik in fužinar, ki je zaradi gospodarskih zaslug leta 1760 od cesarice Marije Terezije dobil plemiški naslov, je vodil na Brdu napredno kmetijsko gospodarstvo z vzgojo kulturnih rastlin v duhu terezijanskega umnega kmetijstva in sodobnih gospodarskih priročnikov.

¹ "Landscape improvements", *Landschafts Verbesserungen*; ideja urejanja celotne kmetijske posesti kot "olepšane kmetije – ferme ornée", kjer se kmetijske izboljšave ne razlikujejo bistveno od ambicij lastnikov po umetniškem preoblikovanju; celo sajenje drevesnih pasov in skupin dreves ter gradnja raznih stavb je tu imelo povsem okrasni namen.

Njegov sin Žiga baron Zois je prevzel posest leta 1776, potem, ko si je s študijem v zavodu za laične gojence iz uglednih plemiških družin v Reggio Emili v letih med 1761-65 pridobil široko znanje, med drugim iz literarno-humanističnega, naravoslovnega, arhitekturnega, umetnostnega, glasbenega in drugih področij.² Po vrnitvi v Ljubljano je že kot mladenič slovel v tedanji družbi kot "največji ljubitelj znanosti in umetnosti v Ljubljani in na Kranjskem".³ Po letu 1773, ko je spoznal Balthazarja Hacqueta, se je še bolj kot do tedaj razmahnilo njegovo zanimanje za naravoslovje, tudi za botaniko, ki je še posebej zaznamovala njegovega takrat sedemnajstletnega brata Karla.⁴ Žiga Zois je s posebno strastjo množil rodbinsko knjižnico, kjer je od sedemdesetih let 18. stoletja vse do svoje smrti leta 1819 zbral knjižno zakladnico, v kateri se razkriva širok vsebinski razpon kulturnega obzorja razsvetljskega časa, kot tudi njega samega.⁵

Številne so knjige z opisi popotovanj po evropskih, afriških, severno- in južnoameriških, azijskih in tihomorskih krajih, plovbe po rekah in morjih, med drugimi knjige o trgovini v prekomorskih deželah, potopisne knjige iz Sredozemlja in njegovih otokov, pa za dobo značilnih "slikovitih" in "sentimentalnih" potovanj.⁶ Poleg mnogih priročnikov o gozdarstvu, poljedelstvu, kulturnih rastlinah, gojenju gozdnih dreves, metodah njihove vzgoje, uporabi lesa,⁷ o lovu in konjereji idr. je ta literatura seznanjala Zoisa z drugimi kulturami, izkušnjami svetovnih popotnikov, razmišljanji o naravi in umetnosti, nenazadnje tudi poeziji kot eni od filozofskih podlag za iznajdbo krajinskega vrta.

Zoisovo zanimanje za umetnost je zajemalo tudi vrtno, ki je v drugi polovici 18. stoletja sodila med lepe umetnosti, izenačene s slikarstvom. Ena od knjig Zoisove knjižnice govori o tem, da je "sajenje dreves enako slikanju".⁸ Rastline predstavlja kot umetniško sredstvo, gradivo za ustvarjanje, katerega poznavanje je neobhodno za uspešno vrtno umetnost. Opozarja na karakter dreves, njihovo simboliko, prostorsko delovanje. Izpostavlja nekatere drevesa, ki v skupinah ali posamič z oblikami in barvami ustvarjajo krajinske slike. "Obogatitev naših drevesnih vrst s severnoameriškimi in dru-

gimi tujerodnimi drevesi in grmi je najplemenitejše prizadevanje našega stoletja",⁹ pravi njen avtor, pri čemer poudarja razliko med zgolj gojenjem tujerodnih dreves ter njihovim razporejanjem v "angleških gozdičih",¹⁰ kjer "mora vrtni umetnik gledati drevo z očmi krajinskega slikarja in z duhom pesnika, kar je botaniku nepomembno, saj le zbira in razmnožuje rastline".¹¹ Ob podrobni analizi vrtnih inventarjev Brda¹² najdemo na seznamu mnogo vrst drevnine, ki jo priporoča publikacija, od mnogih vrst sadnih dreves, citrusov, do plodonosnih vrst za poljske živice, žlahtnih parkovnih listavcev in iglavcev ter grmovnic za različne ureditvene ambiente ob dvorcu, v formalnem vrtu, v drevesnih gajih, soliterno na travnih čistinah.

V ohranjeni Zoisovi knjižnici so med drugimi kompletna dela znamenitega nemškega vrtnega teoretika Hirschfelda,¹³ ki bralce izčrpno seznanja z "novim vrtnim okusom",¹⁴ predpisuje oblikovanje vrtov na različnih lokacijah, z različnimi značaji, njihovo urejanje glede na to, kakšen družbeni položaj ima lastnik, opisuje pa tudi najlepše in najbolj zanimive vrtove v evropskih deželah svojega časa. Poleg izključno botaničnih knjig, enciklopedij, Linnéjevih, Jacquinovih, Hacquetovih in drugih naravoslovnih del, so imele svoje mesto tudi knjige o uporabnih in lepotnih vrtnih rastlinah z opisi modnih eksotičnih cvetlic in načini njihove uporabe v posameznih delih vrta, o evropskem in prekomorskem sadju, njegovi vzgoji, razmnoževanju, shranjevanju.¹⁵

Z bakrorezi ilustrirane izdaje so Zoisa in njegovega brata ob prebiranju gotovo spodbujale k temu, da bi na lastnem posestvu uresničila vsaj nekatere od teh napotkov in zgledov. To je še bolj verjetno ob dejstvu, da Žiga Zois "knjig ni zbiral le zato, da bi mu lepe in solidne vezave krasile salon, ampak jih je vse tudi čital".¹⁶

⁹ Prav tam.

¹⁰ Popularno ime za oblikovane gozdove, zasajene z raznorodnimi drevesi; značilno je slikovito grupiranje dreves z vijugastimi sprehajalnimi potmi, posebna uporaba grmovnic, ovijalk po drevesih, kar naj bi vzbujalo vtis naravnosti; okrasni gaji z različnimi karakterji in značilnostmi v prostoru ter v letnih časih.

¹¹ Medicus, Friedrich Kasimir: Beiträge zur schönen Gartenkunst, Mannheim 1783.

¹² AS 1052, fasc. 30, Vrtni inventar 1799: Inventar dreves in trajnic, ki so bile posejane in posajene 1789 na Brdu v drevesnici Novina.

¹³ Hirschfeld C. C. L.: Theorie der Gartenkunst, Leipzig 1779-85; Garten – Kalender von 1783-89; Kleine Garten Bibliothek; Taschenbuch für Gartenfreunde 1786.

¹⁴ Mišljen je novi angleški krajinski vrt.

¹⁵ Journal für die Gartenkunst 1783; Curtis William: The Botanical magazine of Flower Garden 1787-96; Miller Philip: The Gardeners dictionary 1771; Abercrombie John: The hot house gardener on the general culture of the pine-apple 1789 ali Plants, proper for gardening, 1784 istega avtorja in druge publikacije.

¹⁶ Kidrič, Zoisova korespondenca 1808-09, str. 35.

² Kacin, Žiga Zois in italijanska kultura, str. 43-83.

³ Kidrič, Zois in Hacquet, str. 271-275.

⁴ Kidrič, Zois in Hacquet, str. 271-275.

⁵ NUK, Ms, sign. 667, Bibliothecae Liberi Sigismundi Baronis de Zois Catalogus.

⁶ Descamps: Voyage pittoresque de la Flandre et du Brabant, 1772; Sterne: A Sentimental journey through France and Italy, by Mr. Yorick, 1786.

⁷ Prim. Evelyn, John: Silva, or discourse of forest trees and the propagation of timber, York 1776 ali Bonntcheo: A tretise on forest trees, containing the best methodology of their culture, Edinburgh 1778.

⁸ Medicus, Friedrich Kasimir: Beiträge zur schönen Gartenkunst, Mannheim 1783.

Na svojem lastnem "grand-touru" po zahodni Evropi v letih 1779-80, kjer je obiskal Nizozemsko, Francijo, Nemčijo, Italijo, pa tudi kasneje na poslovnih potovanjih je poleg ostalih interesov gotovo imel priložnost spoznati nekatere med znamenitimi sodobnimi vrtovi, kar je odsevalo tudi v urejanju domačih vrtov tako v Ljubljani kot na Brdu. Seznanil se je s pomembnejšo literaturo in ljudmi, ki so se z vzgojo in trgovino z rastlinami ukvarjali in od koder so te na Brdo prihajale. Poleg holandskih, italijanskih in avstrijskih dobaviteljev¹⁷ je znana drevesnica Loddiges v Hackneyu pri Londonu. Iz njenega kataloga¹⁸ je Žiga Zois večkrat naročil raznovrstno drevnino, trajnice, semenca. Njihov seznam je podrobno popisano v ohranjenem arhivu rodbine Zois.¹⁹ Oskrbnik Brda med letoma 1779 in 1796 Martin Urbančič je gospodarju spomladi leta 1785 že poročal o "angleških drevescih". Aprila mu je pisal: "Vrtnar z veseljem pričakuje drevesca iz Anglije. Pravi, da so angleške rastline bolj primerne za naše razmere, kot holandske. Dve tatarski drevesci obetata letos pognati nove vejice."²⁰ Naslednji mesec pa je dodal: "Angleške sadike drevesc so še vse v steklenjaku. Največje tatarsko drevesce je letos naredilo že precej velike veje in še ni odvrгло starih listov. Vaši milosti bom poslal tri primerke."²¹

Ne gre pozabiti tudi na stike s prijatelji, predanimi zbiralci, gojitelji in snovalci novodobnih krajin, kakršen je bil baron Erberg v Dolu pri Ljubljani. Z njim sta si brata delila izkušnje in vtise ob prebiranju literature o vrtovih in o novih rastlinah, ki so si jih ob tem pogosto izmenjevali. Leta 1797 je pisal Karl Zois Erbergu: "Visokoblagorodni baron! Torej ste si hoteli zame utrgati čudovito ohranjeno rastlino! Od vaše dobrote sem čisto vznosen. Pogled na živo fuksijo mi daje veliko zadovoljstva. Za moj okus je to ena od najlepših možnih rastlin in Curtisova upodobitev se mi zdi zelo verna."²² Na skupno strast do rastlin kot graditeljic krajinskih podob kaže tudi kasnejša korespondenca Zois in Erberga, saj je 10. decembra 1808 Žiga Zois pisal Erbergu na Dunaj: "Slika arkadijske jeseni v Laxenburgu, podana z vsemi botaničnimi in vrtnarskimi čari, v resnično cesarskem merilu, je osupljiva! Tristo cvetočih hortenzij na enem mestu! Kakšen pogled! Meni je ena sama mlada rastlina iz Vašega posestva priredila neskončno veliko zadovoljstva kar štirinajst tednov. In ni še odvrгла enega samega cvetnega lista,

ko sem jo sredi novembra poslal nazaj k Vašemu vrtnarju ... moj okus se kljub vsemu nagiba k hortenzijam in resnično si želim naslednjo pomlad odkupiti nekaj cvetočih rastlin, za kar se Vaši prijateljski dobroti kar najbolj priporočam."²³

Zbiranje in vzgoja najrazličnejše drevnine, znano iz arhivsko ohranjenih brdskih vrtnih inventarjev,²⁴ in kultiviranje posestva v povezavi z nakupi vedno novih zemljišč in zasajevanjem raznovrstnih dreves je torej moralo imeti tudi umetniške ambicije. Te se zaradi bolezni Žige Zois, ki mu je onemogočala gibanje, tako da je Brdo zadnjič obiskal leta 1795, pa tudi zaradi zgodnje smrti Karla Zois, ki je imel pri urejanju Brda prav tako pomembno vlogo kot izvajalec ureditvenih idej, niso mogle razviti v takšni meri, kot so se na primer v Dolu, svojo ustvarjalno energijo pa sta poleg tega v precejšnji meri posvetila vrtovom v ljubljanskem Gradišču. "Zoisovi vrtovi" so bili velik javni vrt, ki ga je Žiga Zois z bratovo pomočjo ustvaril po letu 1785 in ga urejal do prodaje 1817. Kljub vsemu je Brdo z njunim prizadevanjem postalo ne le obsežen, temveč tudi oblikovno pomemben prispevek h krajinskemu urejanju druge polovice 18. stoletja na Kranjskem.

Posestna karta Brda iz leta 1797

Nekaj podrobnosti o zgodnji ureditvi Brda kljub velikemu merilu in zato nenatančnemu prikazu pove že risba Jožefinskega vojaškega zemljevida, nastala v letih 1764-85. Kaže medsebojno razmerje gozdnih površin in vmesnih čistin, tri ribnike na Vršku, prisotne pa so že formalne ureditvene prvine ob dvorcu, kot so okrasno-uporabni parterni vrt, lociran v osi njegovega vhoda na vzhodni, predoseljski strani, pa tudi diagonalne in ortogonalne kolovozne povezave stavbe z okoliškimi vasi Kokrico in Srakovljami. Nakazan je motiv patte d'oie²⁵ zahodno od stavbe, pri čemer osrednjo pot mimo srednjega ribnika že spremlja drevesna zasaditev, severni krak slutimo v pregradi med ribnikoma, južni pa vodi diagonalno do dvorca. Na obvodni ravnici pod njim so rasla posamična drevesa, verjetno hrasti.²⁶ Ob osrednji poti v Srakovlje je v gozdu "Veliki Boršt" vidnih

²³ AS 730, fasc. 75, pismo Žige Zois-Erbergu, 10. 12. 1808.

²⁴ AS 1052, fasc. 30: Vrtni inventarji 1799, 1834, 1835.

²⁵ "Gosja nožica", značilni baročni motiv simetrično razporejenih poti z osrednjo linearno in dvema stranskima diagonalnima potema, ki je bil v 17. in prvi polovici 18. stoletja tipičen za vstopne partije vrtnih kompleksov ali za ureditve od stavbe oddaljenih lovskih gozdičev, v drugi polovici 18. stoletja pa se motiv pojavi tudi ob stavbah.

²⁶ AS 1052, fasc. 8. Martin Urbančič 30. 3. 1785 omenja mogočen hrast ob ledenici, ki stoji nasproti dvorca, zahodno, na strmem pobočju nad ravnico. Še danes je na tej lokaciji posamično večje drevje, med njim hrasti dobi.

¹⁷ Dobrilovič, Kravanja, Rastlinsko gradivo prvega botaničnega parka, str. 81-82.

¹⁸ George Loddiges: Catalogue of Plants and Seeds, 1783.

¹⁹ AS 1052, fasc. 19: Posebno udejstvovanje; Naročilo drevnine z dne 10. 12. 1784.

²⁰ AS 1052, fasc. 8, pismo Urbančiča-Zoi su, 8. 4. 1785.

²¹ AS 1052, fasc. 8, pismo Urbančiča-Zoisu, 6. 5. 1785.

²² AS 730, fasc. 75, pismo Karla Zois-Erbergu, (s.d. 1797).

več diagonalno razporejenih stez z razširitvami in zasaditvijo, ki ni več izključno samonikli gozd ter kaže na ureditev bosketa po rokokojskih zgledih. Čeprav formalni drevoredni elementi kažejo vpliv klasicističnega urbanističnega načela, ki v drugi polovici stoletja odpira stavbe z vrtovi navzven, v odprto krajino, pa je na Brdu že od zgodnjih osemdesetih let 18. stoletja v organskih oblikah ribnikov prisoten naturalistično-sentimentalni krajinski ureditveni duh, o čemer pričajo tudi doleteni odlomki iz pisem Martina Urbančiča.

Skorajda v detajle pa nas seznanja z ureditvijo Brda v drugi polovici 18. stoletja posestna karta, akvarelirana risba s peresom iz leta 1797.²⁷ Precej velik list s precizno risbo na kompaktnem papirju je zanimiv že kot primer kartografske tehnike svojega časa, pa tudi atraktiven izdelek sam po sebi, kakršni v tem času v našem prostoru niso ravno pogosti. Poleg tega ob podrobnem pregledu pove vrsto stvari, ki nam odkrivajo nove vsebinske in oblikovne razsežnosti, še posebno, če jih razbiramo vzporedno s sočasno Zoisovo korespondenco.

Karta kaže razporeditev gozdov, travnikov, njiv in pašnikov dominikalnega posestva, poljskih poti, jarkov in posestnih mej z zabeleženimi imeni sosednjih rustikalnih lastnikov, Zoisovih podložnikov. Kmetijske površine, njive in zelenjavni vrtovi, ki segajo vse do dvorca, se prepletajo z oblikovanimi prvinami, ki nakazujejo težnjo lastnika, uresničiti sodobne "izboljšave" in dati posestvu gospodsko noto.

Vidnih je nekaj ambientov, ki s svojo postavitvijo in ureditvenim načinom odsevajo sodobno kulturo urejanja ter način razmišljanja o prostoru. Povezavo s širšim krajinskim prostorom predstavljajo jasno načrtane drevoredne poti, med njimi z dolžino skoraj enega kilometra vse do posestne meje proti Tatincu vodi obcestni drevored, ki drži mimo južnega ribnika, čez "Veliki Boršt" preko travnikov z imenom "Šiberka" ter se izteče skozi "Veliki gozd v Bobovski gmajni".

Dvorec stoji na robu reliefne ježe, ki ločuje vlažno ravnico na zahodu od rodovitnejšega naplavinkega polja na vzhodu. To je omogočilo na eni strani koncept organske, mehke krajinske scenerije obvodnega loga z drevesnimi skupinami, sicer okvirjene z diagonalnima drevorednima potezama, vendar na jugozahod zaključene z izmenično nanizanimi plani gozdov in travnikov, ki se izgubljajo v daljavo. Na drugi strani nastopa ortogonalno proizvodno kultiviranje, ki v osno po-

stavljenem vrtu s centralno poljsko potjo do Predoselj predstavlja stik s formalno vrtnoarhitekturno tradicijo. Vendar pa vsebina vrta s steklenjarkom in oranžerijo ter za krajinski vrt značilna arhitektura letne hišice, ki je zrastle na ledenici v zahodni osi stavbe na robu ježe, kažejo na "novi vrtni okus".

Vrt je obsegal razsežno površino v izmeri 1,5 hektara, omejeno z ometanim kamnitim vrtnim zidom s štirimi vrtnimi vrati, razdeljeno na 24 enakomerno razvrščenih, simetričnih pravokotnih razdelkov. Vrt je bil izveden v dveh nivojih, na polovici ju je ločevala stopnja v višini 60 cm.²⁸ Na karti je ta ločnica dobro vidna. Zunanje robove razdelkov so zamejevali sadni špalirji, nekaj časa pa je na severni stranici uspeval tudi špalir iz božjega drevesa.²⁹

Glede na velik interes lastnikov za zbiranje in vzgojo drevnine, uporabnih in okrasnih vrtnih rastlin ter tudi alpskih botaničnih redkosti je to verjetno bil mešani, cvetlično-zelenjavni in sadni vrt, vrsta avtorjev pa vrt obravnava in opredeljuje kot prvi botanični vrt na Slovenskem.³⁰

Na posameznih parternih razdelkih-gredah so uspevale v ravne vrste razporejene najrazličnejše rastline in njihove vzgojne oblike, od rastlin v posodah, prenešenih v letni čas iz rastlinjaka, do prosto rastočih trajnic v pasovih (rabattes), cve-točih, nižje rastočih grmovnic, jagodičja, vzpenjalk na nizkih špalirjih, oblikovanih sadnih drevesc, rastlin, vzgajanih na visokih steblih, do žlahtnih povrtnin.

Gre za nov tip parterja, ki je prišel v modo v drugi polovici 18. stoletja in vsebinsko združuje gospodarski vrt z okrasnim, z vrstno raznolikostjo rastlin uresničuje idejo takrat močno aktualnih botaničnih vrtov, čeprav enakomerni vzorec razporeditve pravokotnih gred izvirno sega do starejših, renesančnih zelenjavnih vrtov – "potagér". Vrtnarji, ki so delali na Brdu in so bili vsaj trije – poleg vrtnarskega mojstra še dva pomočnika, so vsekakor obvladali svoje delo, saj so se zanje potegovali tudi sosednji zemljiški gospodje, o strokovnosti vrtnarskega mojstra Benedicta Tilleja pa je imel dobro mnenje tudi gospodar, saj je Zois 18. februarja 1785 pisal Urbančiču: "Naš vrtnarski mojster Tille ... je s svojimi uspehi dokazal, da se nekaj razume tudi na vrtno umetnost in s tem sem zadovoljen."³¹

²⁷ AS 1052, fasc. 30, Gospodstvo Brdo pri Kranju, zemljevid posesti z naslovom: "Haupt Mappe über die der Herrschaft Egg ob Krainburg gehörigen Gründe", velikosti 1,3 x 1 m, z merilom 100 dunajskih klafter desno spodaj, z oznako strani neba v obliki zvezdaste vetrnice levo spodaj in s podrobno legendo na desnem zgornjem in desnem spodnjem robu.

²⁸ AS 1052, fasc. 8, Martin Urbančič: "Pregled stroškov izdelave vrtnega zidu na Brdu" (1790).

²⁹ AS 1052, fasc. 8, pismo Karla Zoisa-Urbančiču 13. 3. 1788.

³⁰ Petkovšek, *Začetki botanične vede pri Slovencih*, str. 11-23, Praprotnik, Botanik Karl Zois, str. 83-88; Dobrilovič-Kravanja, *Rastlinsko gradivo prvega botaničnega parka*, str. 277-286; Praprotnik, prispevek v tem zborniku.

³¹ AS 792, šk. 62, pismo Zoisa-Urbančiču, 18. 2. 1785.

Velikega pomena v gospodarskem življenju in vrtnem urejanju Brda je bil steklenjak severno od vrta s predprostorom, namenjenim letni postavitvi citrusov – oranžerijo. V njem so vzgajali in prezimovali vse od cvetlic, sadik sadnih in parkovnih drevesc, cvetočih grmovnic, eksotičnega in mediteranskega sadja, citrusov, hiacint in ranunkul, do razne zelenjave, na primer špargljev, brokolija, cvetače, špinače, s katero so lahko zalagali Zoisovo gospodinjstvo v Ljubljani tudi pozimi. Pomembno mesto med rastlinskim inventarjem so imeli očitno tudi citrusi, saj Urbančič večkrat obvešča Zoisa o njihovem stanju. Razpostavljali so jih na severno stran steklenjaka, zelo verjetno pa so jih skupaj z ostalimi lončnicami razstavili tudi na južno stran dvorca, na prostor med stolpoma, kar se je zdelo vredno s filigranskimi znaki obeležiti tudi kartografu Wolzu.³²

Do vrta je bila spomladi leta 1786 speljana nova dovozna pot iz Predoselj, ki se je na jugozahodnem vogalu dvorca nato stikala z novo potjo do jezera, diagonalno nanju pa je iz smeri Kranj-Kokrica pripeljala tudi dovozna cesta, spremljana z razkošnim šesternim listnatim drevoredom, s po tremi vrstami dreves na vsaki strani ceste.

Od tod je bil po Urbančičevih besedah lep pogled na letno hišico, tega leta postavljeno na mestu poprejšnje. Izdelana je bila po sodobnem okusu kot eksotična lesena hišica s slamnato strešico. Urbančič jo v nekem pismu imenuje "Grüne Buku Hütte", postavljeno na ledenico nasproti dvorca: "Za moj okus bi zaplato trate na vzpetini na koncu slabega vlažnega gozda nasproti hrastovega nasada (v Novini zahodno od travnika Šiberka, op. p.) spremenili v akacijev gozd, kajti pogled nanj bi iz dvorca, mimo zelene Buku hišice, deloval ugodneje."³³ Urbančič je torej izrazil mnenje o skladnejši ureditvi nekega prizorišča, vidnega iz dvorca, kar priča o aktivnem prispevku oskrbnika pri krajinskem urejanju, ne le pri gospodarskih zadevah, posredno pa razkrije eksotično obliko letne hišice na ledenici, kar se da sklepati iz njenega "neevropskega" imena. Okrog nje je dal oskrbnik posaditi lipova drevesa, ki so jo senčila z oblikovanimi krošnjami. Na tej lokaciji še danes stoji vrtni paviljon, čeprav od takrat oblikovno in po opremlitvi seveda precej spremenjen.³⁴

Voda je igrala pri oblikovanju krajine na Brdu že od nekdaj pomembno vlogo, saj je to območje stičišče potokov, ki so prebivalstvu in zemljiškim gospodom služili za ribolov.

Na karti sta vidna južni, manjši in severni, večji ribnik. Z dodatnimi izkopi in nasipavanji je zlasti južni ribnik dobil drugačno, mehkejšo obliko, spremenila se je tudi prvotna diagonalna smer pregrade, ki je leta 1786 dobila novo povezovalno stezo.³⁵ Dodane so jima nove krajinske in arhitekturne prvine: letni hišici oziroma paviljona na obeh ribnikih, z vegetacijo zarasel otoček na južnem ribniku, od tod pa podaljšan vodni kanal na zahod z zaključkom v gozdnem okolju "Velikega Boršta", severno od drevoredne ceste. Ureditve se je gotovo zgledovala po nekaterih podobah, ki nastopajo v Zoisovih vrtno teoretičnih priročnikih.³⁶ Nasuta obrežja so bila zasajena med drugim z murvami, ker so njeni plodovi po Urbančičevem zagotovitvi bili najboljše krma za krape.³⁷ Nekdanjega tretjega ribnika na travniku na tej karti ni več, o še vedno močvirnem logu pa pričajo razpored dreves in travniški vodni prameni, pri "Velikem Borštu" prekrti z lesenim pomolom, ki je lovcem in sprehajalcem omogočal dostop na mokri travnik.

"Veliki Boršt" je bil po kartografski risbi sodeč namenjen lovu in z njim povezanimi prireditvami ter napravami. Južno od drevoredne ceste namreč zasledimo zvezdasto razporejene steze, ki se stekajo v tratni rondo z drevesom, kar bi lahko predstavljalo poenostavljeno različico značilne tlorisne forme, ki so jo uporabljali v bosketih 18. stoletja, kjer je zbrana lovska družba iz centralne točke s pomočjo radialno razporejenih stez nadzorovala gibanje divjadi. Tu je videti tudi ozek pravokotni prostor, ki je bil morda strelišče, napajališče, ograda za divjad. Vsekakor bi bila potrebna nadaljna preučitev obsežne korespondence, ki pogosto govori o lovu na Brdu, da bi morda razjasnili te domneve.

Zanimive so tudi podrobnosti o sajenju dreves in kultiviranju zemljišč okrog dvorca ter na širšem posestvu, pa tudi vrsta gradbenih posegov na stavbah, od dvorca, preko majerije, do opreme steklenjaka in izdelave ogrevalnih kanalov v njem, kar je intenzivno potekalo prav v osemdesetih letih. Urbančič večkrat omenja tudi rastlinjak.³⁸ Na vzhodnem vogalu velikega vrta je obstojala celo manjša gramoznica za lastne gradbene potrebe.

³⁵ AS 1052, fasc. 8, pismi Urbančiča-Zoisu, 6. 5. 1786 in 18. 4. 1788.

³⁶ Prim. C. C. Hirschfeld: *Kleine Garten Bibliothek*, bakrorez "Aussicht bey Olivenhuth", scenerija ob jezeru. NUK, Ms, sig. 11204.

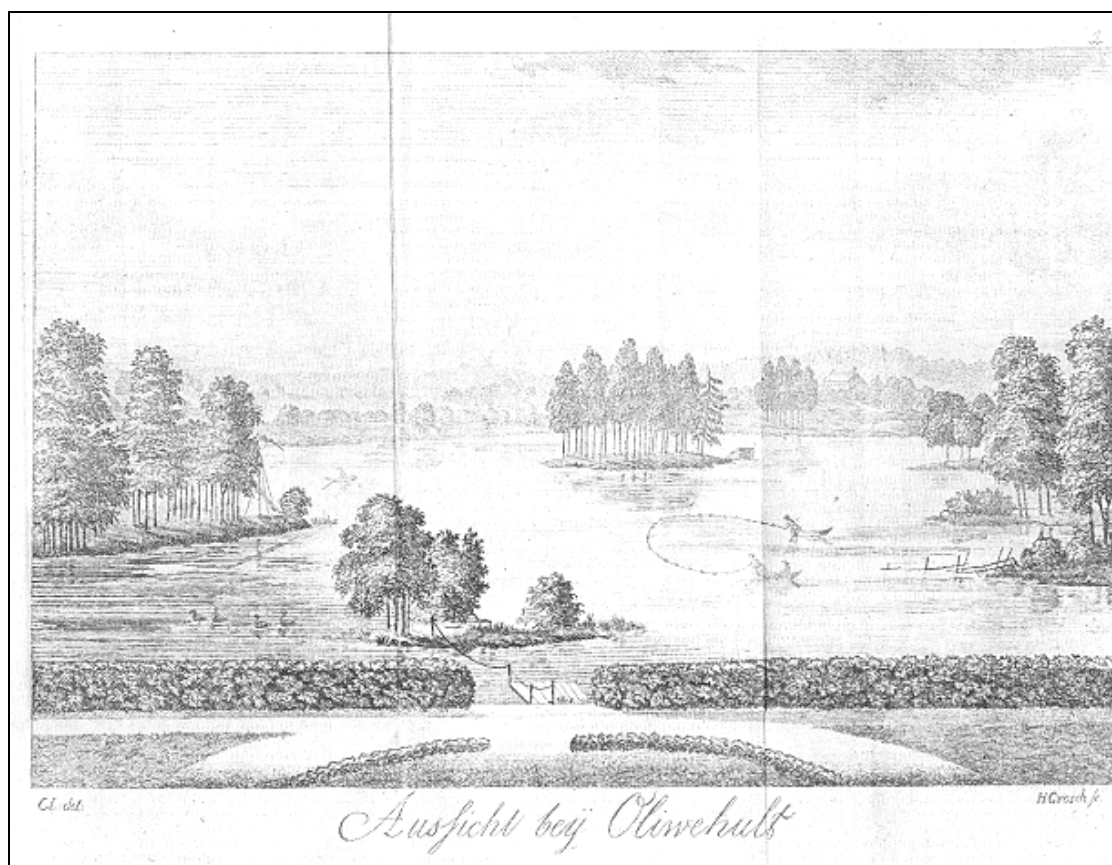
³⁷ AS 1052, fasc. 8, pismo Urbančiča-Zoisu, 18. 4. 1788.

³⁸ AS 1052, fasc. 8, pismo Urbančiča-Zoisu, 4. 1. 1886. Urbančič omenja steklenjak "Glashaus" in rastlinjak za vzgojo sadnih drevesc in južnega sadja "Treibhaus". Čeprav ni razvidno, ali sta bili stavbi med seboj povezani oziroma ločena dela ene stavbe, pa na slednje lahko sklepamo po tehniki ogrevanja, ki v obeh primerih temelji na talnih ogrevalnih kanalih.

³² AS 1052, fasc. 8, glej pisma Urbančiča Zoisu 30. 1. 1785, 6. 5. 1785, 20. 5. 1786, 4. 1. 1786, 24. 3. 1787 in 22. 9. 1787.

³³ AS 1052, fasc. 8, pismo Urbančiča-Zoisu, 12. 6. 1790.

³⁴ AS 1052, fasc. 8, pismi Urbančiča-Zoisu, 30. 3. 1786 in 16. 11. 1786.

*Krajinska scenerija ob jezeru, morda navdih za urejanje brdskih ribnikov
(bakrorez iz knjige "Kleine Garten Bibliothek" C.C.L. Hirschfelda, publikacije iz Zoisove knjižnice)*

Več krajših, morda tudi sadnih drevoredov je matično stavbo povezovalo proti severu z majerijo, z južnim ribnikom, v nadaljevanju z ograjeno drevesnico "Novina" na vzhodni obali severnega ribnika. To je bil prostor za vzgojo raznovrstnih okrasnih in uporabnih dreves in grmovnic, ki jih natančno popisujejo vrtni inventarji Brda. Leta 1799 jih je izdelal vrtnar Ried.³⁹ Območje okrog drevesnice Novina so večkrat ravnali in preurejali, pod drevesa sejali deteljo in travo. Karl Zois pa je tam leta 1787 dal zasaditi gosto živico iz belega in črnega trna.⁴⁰ "Novina" se je imenoval tudi predel onkraj vlažnega "Velikega Travnika" na zahodu pri Bobovku, ki so ga na gosto zasadili s hrasti in akacijo, pod njimi pa je Urbančič po Zoisovem ukazu dal posejati ajdo.⁴¹

Brdo v 19. in v prvi polovici 20. stoletja

Opisana ureditev se do leta 1807, ko je Žiga

Zois na prigovarjanje brata Jožefa prepustil celotno posest Brdo svojemu nečaku Karlu Zoisu, verjetno ni bistveno spreminjala. Po smrti oskrbnika Urbančiča leta 1796 in brata Karla leta 1799, katerih pisma pojasnjujejo marsikatero ureditveno podrobnost, o stanju Brda ni več konkretnih podatkov. Na Brdo je okrog leta 1800 prišel novi oskrbnik Andrej Jerman, o čemer med drugim priča dvanajst ohranjenih pisem, ki jih je po tem letu pisal gospodarju.⁴²

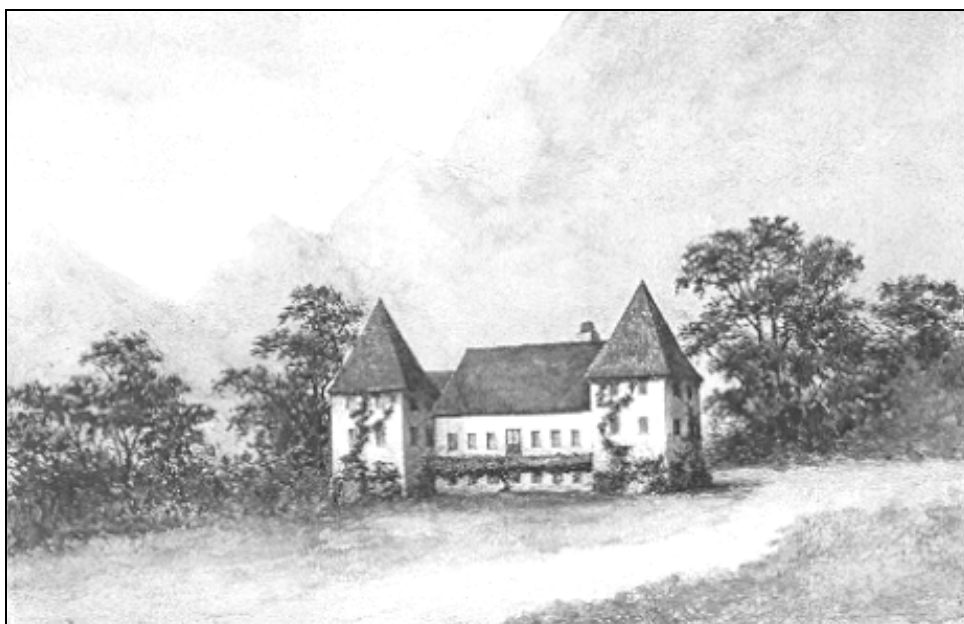
V letih 1807 do 1836 je prevzel urejanje brdskega posestva in vrta novi lastnik Brda Karl Zois skupaj s soprogo Serafino Zois plemenito Aichelburg. Širše območje posestva, ki ga prikazuje situacija na listu Franciscejskega katastra leta 1825, ne prikazuje bistvenih sprememb v ureditvi, razen dodanega diagonalnega drevoreda ob poti v Bobovk ter nekaj manjših dopolnitev, kot je na primer novo oblikovanje otočka na južnem ribniku, ki dobi povezavo s kopnim. Na splošno je opazno opuščanje njiv v neposredni bližini dvorca, ki so na severu spremenjene v travnike s sadnim drevjem.

³⁹ AS 1052, fasc. 30, Vrtni inventar 1799: "Inventar dreves in trajnic, ki so bile posajene leta 1789 na Brdu v Novini".

⁴⁰ AS 1052, fasc. 8, pismo Urbančiča-Zoisu, 22. 9. 1787.

⁴¹ AS 1052, fasc. 8, pismo Urbančiča-Zoisu, 12. 6. 1790.

⁴² AS 1052, fasc. 8, pisma Andreja Jermana Žigi Zoisu.

Dvorec Brdo in njegov parkovni ambient na upodobitvi Konrada Grefeja 1900/01

Bistveno spremembo pa sta doživela vrt ter ambient ob steklenjaku, ki ga katastrski protokol imenuje "oranžerija". Vrt je v primerjavi z tistim v času bratov Zois podaljšan na vzhod na območje nekdanjih dveh drevesnic, simetrično postavljenih ob poti v Predoslje. Še vedno je sicer zastavljen v formalni obliki, v tem času verjetno še ograjen, z osno povezavo do sv. Siksta v Predosljah. Vendar pa ne gre za baročno ureditev, kot to opredeljuje nekaj avtorjev,⁴³ temveč kaže parтерна oprema delno na uvedbo modnih tratnih parterjev s stiliziranimi cvetličnimi ornamentami v trati, delno pa na zvezdaste motive, značilne za uporabne vrtove preloma 18. v 19. stoletje, obdane z nizkimi, verjetno sadnimi drevesi ter vsebinsko neopredeljenim centralnim motivom.

Na mestu prejšnje oranžerije na prostem se verno od steklenjaka se prav tako pojavi nov element, ovalni okrasni vrt v trati, z vegetabilnim notranjim ornamentom. Ureditev spominja na dvignjene cvetlične grede geometrijskih oblik (krog, oval, romb ipd.), oziroma na "cvetlične košarice"⁴⁴ s poudarjenim sredinskim motivom eksotičnih posodovk. Motiv cvetličnih rondojev se pojavi že proti koncu 18. stoletja in postane značilna parтерна oblika 19. stoletja, ki se v njegovi drugi polovici razvije v cvetlične preproge, katerih tradicija je ohranjena še danes v zdraviliških in

drugih javnih parkih tega obdobja.

Podrobnejša analiza vrtnih inventarjev iz let 1834 in 1835,⁴⁵ ki sta jih sestavila vrtnar Andrej Jemc ter "umetniški in okrasni vrtnar" Gregor Muhlhorn, kakor se je slednji podpisal pod rastlinski popis, bi glede na sortimente vrtnih rastlin in cvetlične ornamente v sočasnih vrtnarskih priročnikih, po katerih so se tedanji vrtnarji gotovo zgledovali, lahko natančneje opredelila oblikovanje vrta. Katastrska risba je za kaj takega gotovo premalo zanesljiv podatek.

Karlov sin Anton baron Zois, župan v Predosljah in dobrotnik raznih ustanov ter okoliškega prebivalstva, se je ukvarjal s sadjarstvom in pospeševanjem novih poljedelskih kultur, zlasti koruze. Njegovo udejstvovanje pri nadaljnjem krajinskem oblikovanju posestva oziroma razvoju brdskega parka po romantičnih oblikovnih vzorih, značilnih za obdobje po 1850, ni raziskano. Enako je s člani rodbine Zois, ki so si na Brdu sledili do leta 1929, ko je bila skoraj propadla posest prodana posestnikoma in trgovcema Francu Dolinarju in Stanku Heinricharju. Da so bila v vmesnem času na Brdu dosajena nekatera drevesa, ki so dograjevala krajinski prostor in mu postopoma dajala parkovno noto, domnevamo iz upodobitev s preloma 19. stoletja,⁴⁶ ki v sentimentalnem duhu krajinskega slikarstva prikazujeta dvorec z izrazitim drevesnim okvirjem ter gorskim zaslonom v ozadju. V tem času so opustili tudi znameniti vrt

⁴³ Dobrilovič, Analiza naravnih dejavnikov, str. 19-21; Kolar-Planinšič, Park ob gradu Brdo, str. 49-51; Slana, *Brdo pri Kranju*, str. 73-75;

⁴⁴ "Corbeille de fleurs", cvetlični aranžma, razporejen na latni konstrukciji v dveh ali več krožnih stopnjah, na najvišji točki centralno poudarjen z vazo ali izrazito rastlino v posodi.

⁴⁵ AS 1052, fasc. 30.

⁴⁶ NMS, Grafični kabinet Grefe, Konrad, dvorec Brdo, gvaš, 1900/01, sign. R-134; Benesch, Ladislav, dvorec Brdo, akvarelna risba, 1900/10, sig. R-193.

na vzhodni strani dvorca, spremenjen v tratni parter, morda namenjen modnim športnim igram na prelomu 20. stoletja, s simetrično zasajenimi platanami pred vhodom v dvorec.

Določen pečat je dal krajinskemu prostoru Brda Franc Dolenc z dodajanjem parkovnih dreves, preureditvijo terase med stolpoma na južni strani dvorca v tradiciji simetrično zasnovanih cvetličnih preprog ter vodnega paviljona na južnem ribniku – čolnarne. Ta s pagodasto strešico kaže na eksotični oblikovni izvor svojih predhodnikov še iz časa brdskih začetkov v 18. stoletju, vendar je predelan v sodobnem duhu in materialih.

Poskus uvedbe velikopoteznejše vrtnoarhitekturne intervencije v Zoisovo krajinsko zasnovu je iz časa kneza Pavla Karađorđevića, ki je postal lastnik Brda leta 1935. Koncept britanskega arhitekta Pinsenta, ki je okrog leta 1910 deloval v Toskani in je bil povabljen k sodelovanju na Brdu,⁴⁷ je bila terasasta ureditev na prostoru južno od dvorca z osnim zaključkom v nišasti stenski fontani, vendar ni bila do konca realizirana.⁴⁸ Arhitekta sta pri tej ideji verjetno navdihovala renesančna stavbna masa dvorca na vzpetini in razgledi na oddaljeno hribovje, zato je po zgledu renesančnih vil v okolici Firenc verjetno vrt nameraval urediti z zaporedjem kaskadnih parterjev z osrednjo osjo, ki bi se zaključila v privzetem prizorišču hribovite silhuete na jugu.

Njegovo zamisel je delno privzel nemški krajinski arhitekt Georg Potente,⁴⁹ ki je tri leta kasneje v svojih načrtih predvidel razkošno historistično vrtno ureditev, umeščeno med dva diagonalna drevoreda. Pri tem je zahodni krak predstavljala stara drevoredna poteza, zasajena z novimi drevesi dvojnega drevoreda med letoma 1935 in 1938, vzhodni krak pa je bila njena simetrična ponovitev. V ta okvir je postavil terasasto strukturo arhitekturnega vrta, eklektično kompozicijo, ki naj bi z mogočnostjo poudarila kraljevsko dostojanstvo naročnika. Predlagani vrt je vseboval umetelni sredinski parter z bogato fontano, okvir striženih obokanih zelenih palisad, simetrično postavljena, v rokokojski maniri urejena bosketa ter zaključni zeleni kabinet s stensko fontano, poudarjen s stebrastimi drevesnimi habitusi v stilu italijanskih vil.

Za krajinsko okolje Brda, obeleženo z ruralnim poreklom in sentimentalnim duhom Zoisovih krajinskih intervencij, je oblikovalski jezik Georga Potenteja, vajenega mogočnih kraljevskih rezidenc v rodni Kasslu in drugod, gotovo predstavljal silen kontrast. Ureditev ni bila izvedena, morda zaradi bližnje vojne, ki je prekinila idilično življenje

družine Karađorđević na Brdu, morda pa je lastnik s prefinjenim umetniškim posluhom začutil nesorazmernost sicer perfekcionistično izdelane ideje z merilom in izrazitim krajinskim značajem obstoječega prostora.

Zaključek

V zgodovini slovenskega vrtnoarhitekturnega ustvarjanja je pomen brdske krajine v preteklosti, tudi zaradi skoraj dvestoletne prisotnosti, močno zaznamovalo delovanje rodbine Zois, še posebej dragocen pa je prispevek Žige in Karla Zoisa. Zato bi se pri ureditvenih in prenovitvenih perspektivah brdskega območja vsekakor morali osredotočiti na izhodišča, ki so vodila prvotne ustvarjalce, pomembno pa je tudi oblikovno in idejno izročilo krajinskega vrta s svojimi pojavnimi oblikami, ki so se skozi čas na Brdu uveljavile v večji ali manjši meri in dale tukajšnjemu parkovnemu prostoru prevladujoč pečat.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

AS – Arhiv Republike Slovenije

AS 176 – Franciscejski kataster (k.o. Predassel-Predoslje).

AS 730 – Gospostvo Dol

AS 792 – Gospostvo Turn pod Novim Gradom

AS 1052 – Zois pl. Edelstein, rodbina.

NUK – Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana.

Ms – Rokopisni oddelek.

NMS – Narodni muzej Slovenije, Grafični kabinet

LITERATURA

Andrejka, Rudolf: Kje so bili Zoisovi vrtovi? *Glasnik muzejskega društva za Slovenijo*, 15, 1934, str. 107-115.

Baumgartner, Thomas: Anmerkungen zur Baugeschichte der Eisenstädter Orangerie. V: Prost, Franz: *Der Natur und Kunst gewidmet – Der Esterhazysche Schlosspark in Eisenstadt*. Wien-Köln-Weimar : Böhlau Verlag, 2001, str. 153-192.

Dobrilovič, Marko: *Analiza naravnih dejavnikov in valorizacija prostora kompleksa Brdo pri Kranju*. Pripravniška naloga. Brdo 1992.

Dobrilovič, Marko, Kravanja, Nikolaja: Rastlinsko gradivo prvega botaničnega parka na Slovenskem – Brda pri Kranju. *Zbornik Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani*, 81, 2003, št. 2, str. 277-286.

⁴⁷ Slana, *Vrt v kraljevskem slogu* (v tem zborniku).

⁴⁸ Ureditev vidna na razglednici iz leta 1937.

⁴⁹ Wacker, *Georg Potente*, str. 553-558.

- Faganel, Jože: *Zoisovi rokopisi. Popis 1*. Ljubljana : ZRC SAZU, 1999.
- Kacin, Marija: *Žiga Zois in italijanska kultura*. Ljubljana : ZRC SAZU, 2001.
- Kidrič, France: Zois in Hacquet. *Ljubljanski zvon*, LVIII, 1938, str. 271-275.
- Kidrič, France: *Zoisova korespondenca 1808-1809*. Ljubljana : Akademija znanosti in umetnosti (Korespondence pomembnih Slovencev 1), 1939.
- Kidrič, France: *Zoisova korespondenca 1809-1810*. Ljubljana : Akademija znanosti in umetnosti (Korespondence pomembnih Slovencev 2), 1941.
- Kolar-Planinšič, Vesna: Park ob gradu Brdo. *Zgodovinski parki in vrtovi v Sloveniji*. Ljubljana : Uprava RS za kulturno dediščino, 1995, str. 46-52.
- Lauterbach, Iris: *Der französische Garten am Ende des Ancien Régime*. Worms : Wernersche Verlagsgesellschaft, 1987.
- Petkovšek, Viktor: *Začetki botanične vede pri Slovencih*. V: Ad annum horti botanici labacensis solemnem. Zbornik ob 150-letnici botaničnega vrta v Ljubljani. 96 str. Ljubljana 1960.
- Praprotnik, Nada: Botanik Karl Zois. *Proteus*, 51, 1988, št. 3, str. 83-88.
- Richter, Franz Xaver: *Sigmund Zois Freyherr von Edelstein*. Ljubljana 1820.
- Slana, Lidija: *Brdo pri Kranju*. Ljubljana : Arterika, 1996.
- Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763-87, 4. Zvezek* (ur. Vincenc Rajšp). Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni center SAZU : Arhiv Republike Slovenije, 1998.
- Vahen, Damjan: *Brdo, Kratek pregled zgodovine gradu in gosposčine*. Ljubljana 1940.
- Wacker, Jörg: *Georg Potente 1876-1945. Pläne und Zeichnungen*. Berlin : Stiftung Preussischen Schlösser und Gärten Brandenburg, 2003.
- Zois. *Slovenski biografski leksikon. Vode-Zdešar*. 14. Zvezek Ljubljana 1986, str. 827-845.
- Žontar, Jože: Neznana pisma Žige Zoisa. *Kronika*, II, 1954, str. 188-191.

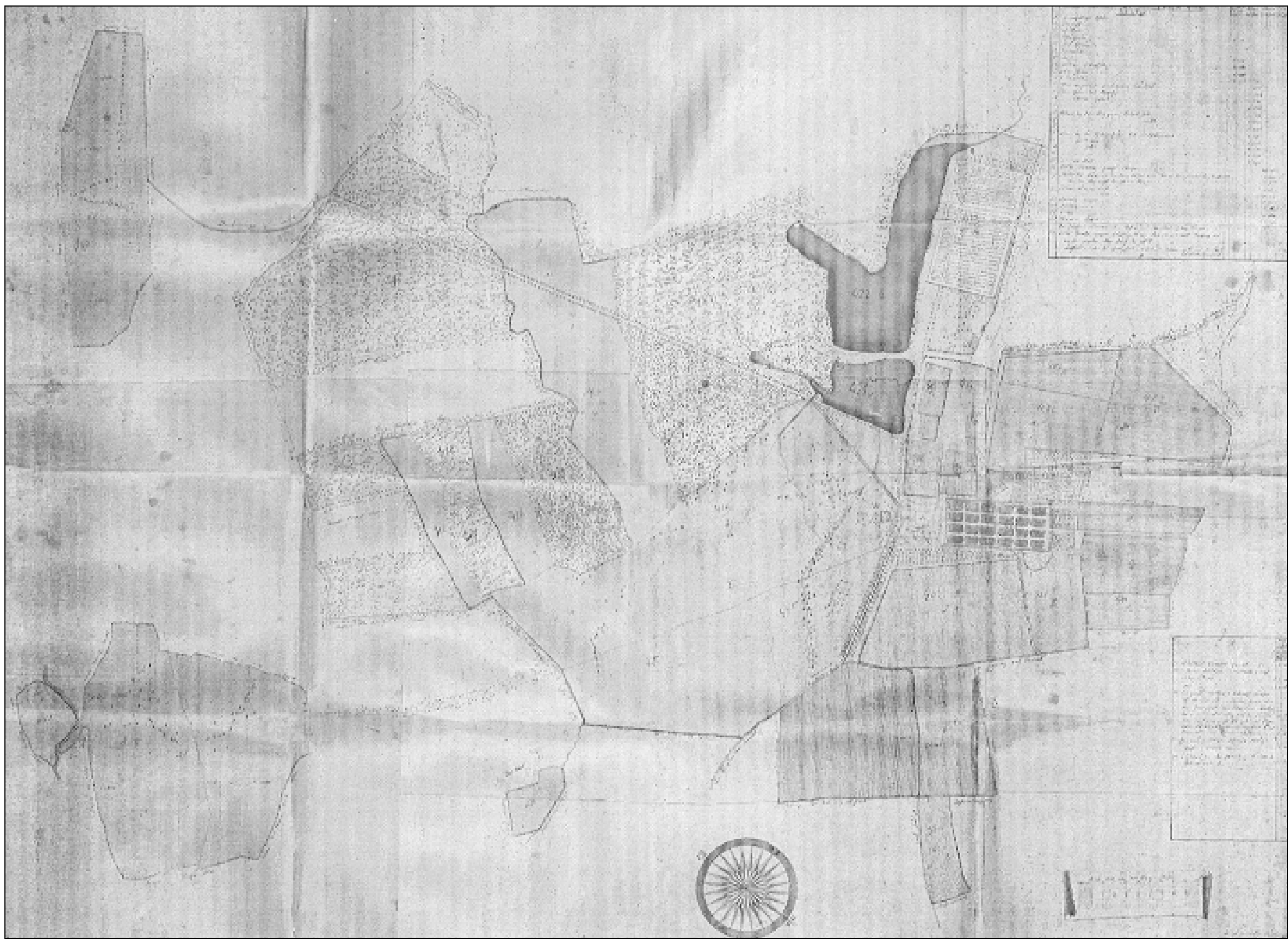
Z U S A M M E N F A S S U N G

Die aufklärerische Landschaftsarchitektur von Sigismund Zois auf Gut Brdo

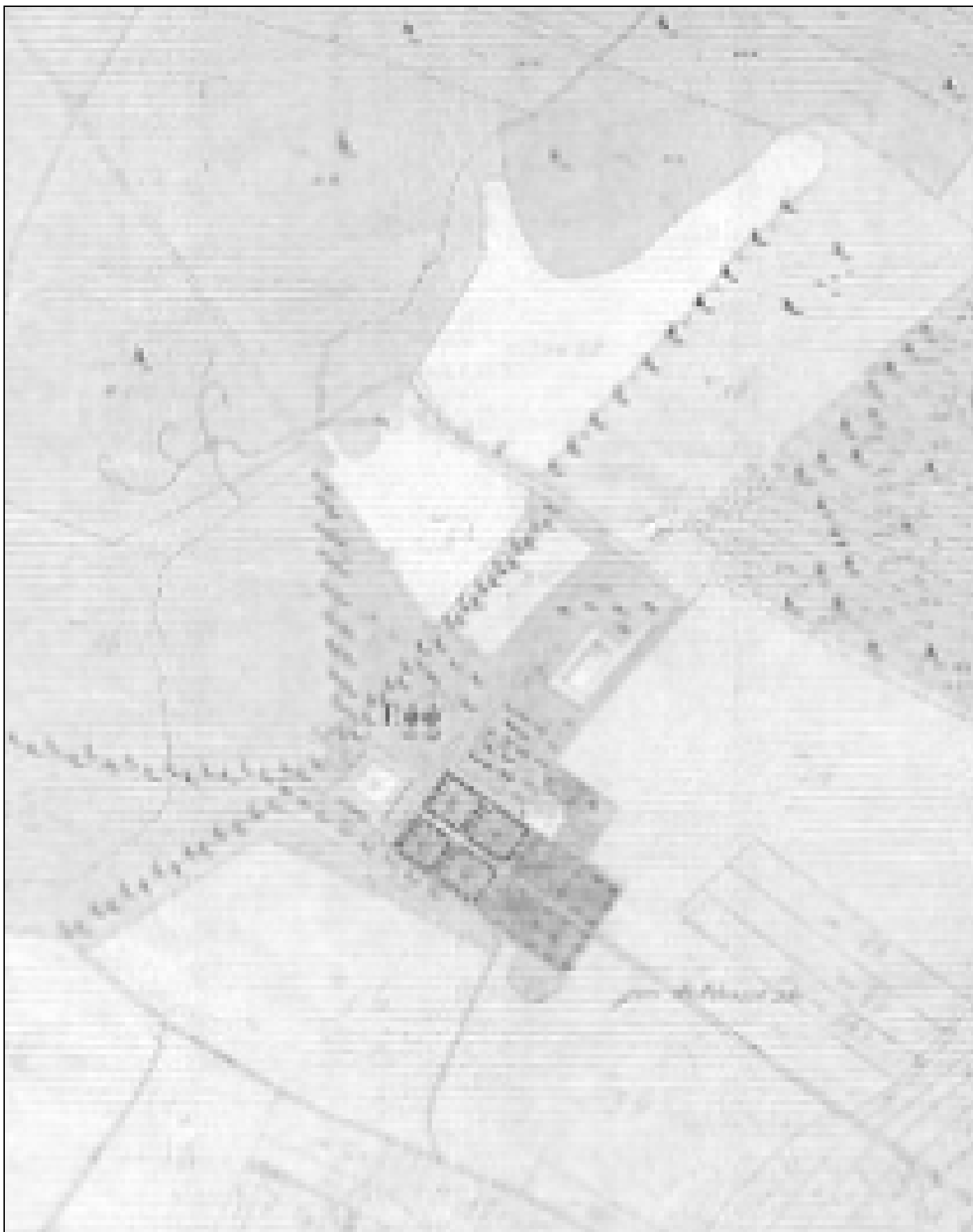
Der Beitrag setzt sich mit den Anfängen der Landschaftsarchitektur in den achtziger und neunziger Jahren des 18. Jahrhunderts auf Schloss Brdo/Egg auseinander, als dieses zur Zeit des Barons Sigismund Zois von Edelstein ein bedeutendes kulturelles und räumliches Gepräge erlangte im Geiste einer neuen modernen wirtschaftlichen Herrichtung der Herrensitze mit zusätzlichen für die Gartenkunst des Aufklärungszeitalters charakteristischen Elementen.

Im Beitrag wird auf die Rolle von Sigismund Zois im Lichte seiner Beschäftigung mit der Gartenarchitektur und seiner landschaftlichen Verbesserungen auf Gut Brdo eingegangen. Es werden die Vorbilder erforscht, die ihn leiteten bei seinen Reflexionen über Landschaft und Garten als künstlerische Ausdrucksform. Aufgrund einer zusätzlichen Untersuchung seiner Korrespondenz, Bibliothek und anderer Quellen, insbesondere der Besitzkarte von Gut Brdo aus dem Jahre 1797, werden einige neue Dimensionen der Gartengeschichte von Brdo sichtbar.

Abschließend werden auch zwei spätere Phasen der Landschaftskomposition kommentiert. Bei der ersten handelt es sich um die Umgestaltung einiger gartenarchitektonischen Bestandteile im 19. Jahrhundert, bei der zweiten um die Konzeption einer Umgestaltung des Gartenambientes zur Zeit des Prinzregenten Pavle Karađorđević vor dem Zweiten Weltkrieg.

Posestna karta Brda iz leta 1797 z dvorcem in okoliško krajino

Vrt ob dvorcu Brdo na mapnem listu Franciscejskega katastra, izrez, 1825